13. Поділля: Історико-етнографічне дослідження. - К.: Доля, 1994. - 504 с.
14. Польові матеріали, зібрані Дмитренко А.А. та студентами історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки на території Волині і Західного Полісся впродовж 2000-2002 рр. Зберігаються на кафедрі археології та джерелознавства.
15. Рыбаков Б. Язычество древних славян. - М.: Наука, 1981. - 628 с.
16. Рукописні фонди Інституту митецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського. - Ф. 16. - Од. зб. 80.
17. Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження. - К.: Родовід, 1997. - 384 с.
18. Чубинський П. Мудрість віків. - У 2-х кн. - Кн. 2. - К.: Мистецтво, 1995. - 224 с.

Дмитренко А.А. Воскова свічка в обрядовому житті українців Волині і Західного Полісся. Впродовж багатьох віків воскові свічки були важливим атрибутом обрядів родинного і календарного циклу. Найбільшими оберегами вважалися свічка-трійця, громнична і страсна свічки. Специфіку регіону становить громнична свічка. Використання свічок пов'язане із культом вогню, якому наші предки приписували очищувальну і відроджувальну силу.

Dvitrenko A.A. Wax candle in rityal life of L krainians in Wolyn and Western Polissija. In the course of centyries wax important atridyte of nearly all rityals of family life and calender holidays. The trinity-candle and holy candle were considered to be the greatest guardians (oberegs). Such great popularity of candles among Ukrainians is conected with the cult of fire in this area. Our ancestors endowed fire in this area. Our ancestors endowed fire with regenerating force.

ОСТРОЗЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

Дондюк Г.П.,
доцент кафедри історії та філософії
Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут» ім. академіка Степана Дем 'янчука

«Діє, Ufo було, vje бідЦнє свого {галь...
У минулому міститься Знаіно більше,
нЬу баіили у ньому босі...»
К. Ясперс

Культура Волині в різні часи своєї історії була моделлю й часткою того самобутнього культурного світу, яким жив український народ. І звернення до її кращих сторінок сьогодні - не лише дослідження невідомого та гордість за вже відоме, але й намагання скористатись її досвідом для вирішення актуальних проблем сучасного і бачення шляхів майбутнього. А ними сьогодні є: а) збереження унікальної самобутності української культури та її подальший розвиток; б) входження у світовий культурний простір на новому витку культурної історії - принципово ново го етапу, що характеризується антропоцентричною орієнтацією, тенденцією до діалогу та синтезом цінностей та ідеалів, що склалися на різних шляхах еволюційного розвитку. Вирішення цих проблем є метою національно-культурного відродження, умовою демократизації та гуманізації усіх сфер суспільного життя, запорукою економічної могутное гі української держави.

Цікавим у цьому плані є досвід Острозького культурного осередку (друга пол. XVI - поч. XVII ст.), що започаткував національно-культурне відродження в Україні й став духовним центром тогочасного культурного життя. Більше того, культурні починання, орієнтації та обрані острозькою духовною елітою шляхи завершились піднесенням української культури, стали базою для її розквіту в добу бароко (друга пол. XVII - перша пол. XVIII ст.) і тією культурною традицією, до якої звертались українці впродовж своєї нелегкої історії.

Виникнення Острозького культурного осередку, що складався з колегіуму, друкарні, літературно-наукового гуртка та бібліотеки, Україна завдячує князю Костянтину Острозькому (1526 - 1608 рр.), воєводі Київському, старості Володимирському, одному з

найбільших землевласників в Речі Посполитій, відомому просвітнику, меценату, державному та культурному діячеві. Висока європейська освіченість князя допомогла йому зорієнтуватись у тій культурній ситуації, що стала результатом політики окатоличення та ополячення, - загрозі асиміляції українського народу та загибелі його культури. У складних умовах'тогочасного суспільно-культурного бутгя князь Костянтин Острозький не лише залишився вірним православній церкві, а й став її оборонцем, меценатом і сподвижником української культури. Його багатства - родові маєтки, що включали в себе до восьмидесята міст із кількома тисячами сіл на Волині та чотири величезних староств у Південній Русі, - давали можливість економічно підтримувати українську культуру: він робив щедрі пожертви на церкви, монастирі, школи, побудував на власні кошти сотні церков, десятки монастирів та шкіл. Високе становище вельможі і придворного уможливлювало уступки зі сторони короля для розвитку української культури та захисту православної церкви. Діяльність згуртованих навколо князя вчених, теологів, письменників у створеному ним першому вищому навчальному закладі в Україні спричинила поступальний розвиток української культури, вивела її на європейський рівень.

Дослідження досвіду Острозького культурного осередку, що став наприкінці XVI - на поч. XVII ст. «огнищем нової світи, нового шкільництва, нового духовного життя» [1, 96], вимагало визначення тих напрямків його діяльності, що стали дороговказом на історичному шляху розвитку української культури, та ос мислення їх з позицій потреб і завдань сьогодення. Такими напрямками, на нашу думку, були:

-легальний, цивілізований шлях, обраний острозькою елітою у польсько-українських культурних змаганнях;

- виховання молодого покоління, здатного вирішувати національно-культурні проблеми у нових історичних умовах;
- згуртування та плекання культурницької еліти;
- пошуки власного, альтернативного щодо правос лавного Сходу і католицького Заходу, шляху розвитку української культури.

Шлях протидії польсько-католицькій експансії, обраний острозькою елітою, був цивілізованим шляхом мирних культурних змагань та відродження української культури. Змістом його стало: розвиток освіти, заснування нових шкіл, друкарство, укладання навчальних підручників і словників, розвиток національного мистецтва, захист православної церкви, виховання національної самосвідомості і т. ін., а метою - (в умовах, коли «Русь стала предметом зневаги і погорди як некультурна груба темна маса» [2,220]) - збереження культурної ідентичності українського народу й самобутності його культури, досягнення ним європейського рівня, утвердження рівноправності серед інших народів.

У грізну добу селянської війни, непримиримих дискусій між католиками й протестантами, кровопролить і репресій в Західній Європі та загострення національно-релігійного протистояння в Україні, обраний шлях став практичним втіленням ідей миру й віротерпимості, з якими звернувся до освічених європейц ів визнаний глава держави вчених («respublica literaria princeps») німецький філософ-гуманіст Еразм Роттердамський. Ці ідеї були відомі та близькі як острозьким мудрецям, так і князю Острозькому. Обраний шлях був цивілізованим шляхом, що виправдав себе в ту добу; шлях, яким пішли українці впродовж 130-літнього національно-культурного відродження кінця XVIII - поч. XX століть; це шлях, яким ми йдемо сьогодні.

Особливе місце на обраному шляху надавалося освіті: її недостатню розвиток невідомий автор полемічного твору «Пересторога» вважав за основну причину занепаду національно-культурного життя. Тому заснування знаменитого Острозького колегіуму (1576 - 1636 рр.), який сучасники називали «академією», «трьохмовним ліцеєм», а ще «храмом муз», стало і відповіддю на потреби часу, і найяскравішою сторінкою у культурно-меценатській діяльності князя Острозького. Колегіум був першою вищою школою в Україні. Більше того, він започаткував новий етап у розвитку національної освіти: острозькі вчені вперше в історій української культури підійшли до здійснення синтезу вітчизняної та західноєвропейської освітянської традиції. У школі використовувався досвід католицьких, єзуїтських та протестантських шкіл, що були у певній мірі взірцем тогочасної евро-

пейської освіти. Як і у вищих школах Західної Європи, тут викладалося сім вільних наук, метою викладання яких був розвиток розуму й почуттєвої сфери спудеїв. Для викладання в колегіум були запрошені високоосвічені теологи та світські люди. Найвідоміші серед них - Герасим Смотрицький, перший ректор, богослов і письменник-полеміст; Ян Лятош, доктор Падуанського та Краківського університетів; Кирило Лукарис - теолог, перекладач, майбутній Олександрійський та Костянтинопольський патріарх, а також Никифор Парасхез, Йов Княгинецький, Клірик Острозький, Василь Малютинський-Суразький, Христофор Філалет (М. Броневський), Дем'ян Наливайко, Симон Пекалід та ін. Є усі підстави стверджувати, шо їм були відомі досягнення західноєвропейської педагогічної думки, ідеї італійських педагогів-гуманістів Франческо Філадельфо й Вітторіно де Фельтре; німецького теолога, філософа і видатного педагога, що став теоретиком та організатором шкільної освіти у Німеччині й перебудови університетів на основі ідей Реформації та гуманізму, Філіппа Меланхтона; філософа-гуманіста та одного з основоположників педагогіки Нового часу Еразма Роттердамського, який розумів освіту громадян як суспільну справу. Саме йому належала ідея необхідності вивчення «священної трійці» - латинської, грецької, старослов'янської мов - як умови єдності християнського світу. Вищеназвана ідея була реалізована в Острозькому колегіумі. Викладання трьох мов стало основою гуманітарної освіти та засобом зв'язку із православним світом (грецька мова), західноєвропейською культур ою (латинська мова) та засобом збереження національної ідентичності та православної конфесійної орієнтації (старослов'янська мова як сакральна мова українців). Чужі західноєвропейські освітянські традиції вдумливо засвоювались на ґрунті вітчизняних і, синтезуючись із ними, трансформувались у нові педагогічні ідеї. Результатом освітянської діяльності острозької еліти стало нове покоління освічених українців - священників, вчителів, проповідників, друкарів, службовців магістрату, військової старшини.

Не менше значення в польсько-українських культурних змаганнях мала діяльність першодрукаря в Україні Івана Федорова. Запрошуючи його організувати друкарню в Острозі, князь Острозький не помилився і тут: Іван Федоров був освіченою, творчою особистістю. Відомо, що він знав грецьку, латинську та польську мови; досконало розумів тонкощі церковнослов'янської граматики; був вдумливим редактором і шрифтознавцем. Він цікавився питаннями педагогіки, історії та богослов'я. Як письменник, Іван Федорів започаткував автобіографічний жанр (у післямові до «Львівського Апостола», 1574) Кожна з шести виданих ним в Острозі книг була гідним внеском у скарбницю української культури: «Новий Завіт з Псалтирем» (1580) супроводжувався першим у світі алфавітним покажчиком; «Хронологія Андрія Римші» (1581) була першим в Україні надрукованим поетичним твором. Та справжнім творчим подвигом, яким закінчив життя Іван Федоров, було перше в Україні повне друковане видання Біблії (1580-1581 рр.) - колосальної праці обсягом 1256 сторінок, що визначається точністю виразів і науковою строгістю видання.

Значну роль на обраному шляху духовного відродження відіграли острозькі письменники-полемісти - Василь Суразький, Клірик Острозький, Герасим Смотрицький, Христофор Філалет, Іван Вишенський та ін. У своїх творах вони підіймали такі животрепетні для української суспільності проблеми, як проблема рівності людей, незалежно від місця і становища у суспільстві; осмислюв;іли значення національної самосвідомості, громадської думки та освіти у боротьбі проти поневолення; свідомо та цілеспрямовано пропагували патріотизм; дбали про «суспільне благо», підіймали авторитет старослов'янської мови як сакральної мови православних і т. ін.

Щоб зберегти націю, потрібно було зберегти її мову, культурні традиції, релігію, а ще, - досягти європейського культурного рівня. І обраний цивілізований шлях у тих історичних умовах був єдиним можливим для вирішення названих проблем. Результатом мирних культурних змагань стала перша вища школа в Україні; оригінальна освітянська культура, досвід якої був використаний спочатку у братських школах, а згодом - в Києво-Могилянській Академії; філософсько-теологічні дослідження, наукові та педагогічні пошуки острозької духовної еліти; друковані слов'янською мовою книги і, перш

за все, перший у світовому друкарстві повний текст Біблії; значна полемічна література; бібліотека із багатим зібранням богословської та світської наукової літератури.

Усе вищесказане стало свідченням повнокровного культурного життя українського народу й гідною відповіддю на твердження єзуїта Петра Скарги про те, що український народ визначений історичною долею бути другорядним і підкоритися народу обраному (полякам), що слов'янська мова непридатна для науки, і нею неможливо викладати ані філософію, ані богослов'я, ані логіку, ан будь-яку іншу з вільних наук; що і риторика, і граматика є недоступними для слов'янсь кої мови, яка підходить лише для навчання елементарному читанню.

Коли мова йде про духовно-культурні здобутки острозької еліти, варто виділити такий аспект її діяльності, як виховання підростаючого покоління, формування у випускників колегіуму нових духовних цінностей і орієнтацій, відповідних історико-культурній ситуації - патріотизму, національної гідності, покликання захищати православну віру, нести в народ освіту, а в українську культуру ідеї любові до народу, гуманізму, національної незалежності. І в тому, що національно-культурне відродження другої половини XVI - першої половини XVII століть завершилось піднесенням української культури, і в тому, що саме в ту добу вперше прозвучало слово «українці» як назва народу, і «Україна» як назва ойкумени, в якій він проживає; і в тому, що про українців заговорили в Європі як про освічений народ - заслуга і острозьких діячів, і вихованого ними нового покоління. Навколо Острозького колегіуму не лише згуртувалась, але й плекалась нова українська еліта. В історію української культури ввійшли імена таких його випускників, як Захарія Копистенський, Єлисей Плетенецький, Йов Княгинецький, Йов Борецький, а деякі з них - теолог, письменник-полеміст, основоположник слов'янської філології Мелетій Смотрицький і славний гетьман Війська Запорізького Петро Сагайдачний - стали її славою. Виховання підростаючого покоління в дусі любові і служіння Україні стало тією традицією, що передавалась від покоління до покоління впродовж подальшої української культурної історії аж дотепер.

Вартим уваги наступних поколінь українців в боротьбі за незалежність і розвиток самобутньої української культури став досвід залучення до співпраці різних за ідеологією, конфесійною та національною приналежністю та культурною орієнтацією відомих на той час теологів, вчених, письменників. В Острозькому осередку на українську культуру - її збереження, розвиток і європейський рівень - працювали українці й іноземці: поляк Ян Лятош, білорус Андрій Римша, греки Кирило Лукарис й Діонісій Палеолог, росіяни Андрій Курбський та Іван Федоров; теологи - ієромонах Купріян, священики Дем'ян Наливайко і Василь Острозький та світські люди - Клірик Острозький, Христофор Філалет, Герасим Смотрицький; представники різних конфесій: православні, католики (Симон Пекалід, Ян Лятош) й протестанти (Х. Філалет, Г. Гойський, А. Римша, І. Мотовило); діячів різних культурних орієнтацій: римсько-візантійської (Іван Вишенський, анонімний автор «Перестороги») й західноєвропейської ренесансної (Симон Пекалід). їх - багатьох різних - об'єднувала ідея відродження української культури й захист православної церкви, що сприймалася як національна. Політика залучення їх до співпраці забезпечила концентрацію в Острозі значних на той час інтелектуальних сил. Тут, за словами архімандрита Києво-Печерської Лаври Захарії Копистенського, зібралося багато ораторів рівня Демосфена, філософів і мудреців, докторів слов'янської, грецької і латинської мов, славних математиків і старословів. Наприкінці XVI століття це місто не випадково називали «Волинськими Афінами». В ньому сфокусувався центр тогочасного духовного життя України. Острозькі мудреці використовували шкільництво, освіту, виховання підростаючого покоління, а також блискучу полемічну літературу як грізну зброю проти польсько-католицького наступу на православну віру та українську культуру. Окрім того, їх науковий потенціал, ініціативу й культурну енергію було спрямовано на пошуки власного, альтернативного щодо православного Сходу й католицького Заходу, шляху розвитку української культури. Результатом таких пошуків був синтез традицій національної культури із засвоєними та переосмисленими на їх грунті новацій західноєвропейської ренесансної культури. Такі засвоєння острозькі культурні діячі вва-

жали умовою культурної еволюції. Окрім того, протистояння політиці ополячення й окатоличення вимагало знання польської культури, що була на той час ренесансною й служила філософсько-теологічним підґрунтям в наступі на українську культуру.

Виходячи з того, що панівною культурною орієнтацією в Острозі була києво-руська та грекофільська, засвоєння тут робились на ґрунті традиційних форм духовності і засвоювались, перш за все, сприятливі для збереження національної специфіки ідеї. Ними були ідеї Реформації та раннього гуманізму. Так, комплекс реформаційних ідей - української версії реформаційної ідеології - формується в працях таких ортодоксів православ'я як І. Вишенський, Г. Смотрицький, К. Острозький, Х. Філалет. Змістом їх було заперечення авторитету церковної ієрархії, безпідставність претензій духовенства на монополію істини в питаннях віри, право світських людей на суд над священиками, на усунення їх з посад в разі невиконання своїх обов'язків, утвердження ідеї свободи совісті, права людини на свою віру й церкву, права боротися проти несправедливості, релігійних утисків та національного гноблення. Ранні ренесансно-гуманістичні ідеї осмислювалися і в теологічних працях вищезгаданих ортодоксів православ'я, і в літературних творах острозьких письменників - А. Римші, С. Пекаліда, Д. Наливайка та ін. Ними була створена система філософсько-теологічних принципів, що розвивала ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, творця самої себе через причетність до божества, обґрунтовувалась цінність земного життя. Разом з тим, в силу специфічних умов національного життя на перший план виходили: - цінність духовної краси людини, - ідеї громадянського гуманізму: патріотизм, справедливість, політичні свободи, громадянське служіння («суспільне благо»), національна самосвідомість.

Остріг започаткував в Україні формування нового типу культури - ренесансної. Це був національний Ренесанс. Специфічними ознаками його стали:

- зв'язок з національно-культурним відродженням. Ідеї Реформації та раннього гуманізму стали ідеологічним підґрунтям визволі,ного руху;
- розвиток ідей та естетики Ренесансу на ґрунті середньовічної релігійної культури. Філософія в Україні не була виокремлена в окрему царину знань.
- вплив на культуру кінця XVI - початку XVII століття ідей та естетики Бароко - нового типу культури, що зароджувався на Заході.

Ознакою культурного життя в Острозі кінця XVI - початку XVII століття стало нове ренесансно-європейське світобачення й світовідчуття, відхід від ортодоксальних релігійних поглядів, захист православ'я і національної культури, вільнодумство й толерантність. Культурне життя, за словами М. Грушевського, «заблисло блиском і політичної мислі, і національного усвідомлення, і розвоєм артистичної творчості» [1,96]. Ренесансного вигляду набуває саме місто: італійські архітектори будують нові споруди в ренесансному стилі, оздоблюють старі ренесансним декором. Вплив естетики Ренесансу відчувається у живописі острозьких малярів. З'являється портретний жанр, іконопис відходить від середньовічно-візантійських канонів. Він відчувається у побутовій культурі княжого двору: в інтер'єрах палаців, меблях, одязі, етикеті.

Таким чином, завдяки меценатській діяльності князя К. Острозького - «культурного діяча західноєвропейської орієнтації з широкими евкуменістичними планами» [11, 183] - Остріг наприкінці XVI - початку XVII століть став не лише резиденцією, княжим стольним містом, але й центром духовно-культурного життя всієї України.

В створеному тут культурному осередку вперше в історії української культури для захисту православ'я й української самобутності було обрано мирний цивілізований шлях - відродження української культури. Для успішного вирішення проблем відродження тут об'єдналися зусилля різних за конфесійною, ідеологічною й культурною орієнтацією представників європейської культури. Ними започатковано альтернативний щодо православного Сходу й католицького Заходу шлях розвитку української культури - синтез традиційної вітчизняної й західноєвропейської ренесансної культури на ґрунті середньовічно-візантійської духовності. Результатом такого синтезу був національний варіант ренесансної культури - якісно новий етап в історії культури України. Острозький культурний осередок - не лише віха в історії украї-

нської культури. Він, безперечно, є визначним соціально-культурним явищем, яке вплинуло на тенденції розвитку, характер та зміст культури України в її подальшій історії. Місце й значення цього культурного феномена осмислено в дослідженнях українських вчених від М. Костомарова, 11. Куліша, М. Грушевського, І. Огієнка до В. Нічик, М. Поповича, М. П. Ковальського та багатьох інших.

Не випадковим є інтерес до культурних починань острозьких мудреців сьогодні, в період розбудови української держави, яка оголосила своєю політикою в галузі культури національно-культурне відродження, а 2004 рік - роком культури. Важливо, щоб він не став просто роком огляду художніх самодіяльних колективів, а ціленапрямленим процесом перетворення культури у тло, контекст, грунт, який би, по-перше, породжував у людини потребу в культурі, а, по-друге, став би певною передумовою розвитку суспільства, всебічно впливаючи на усі сфери його буття.

Що для нас культурно-духовна спадщина Острозького культурного осередку сьогодні? Виділивши й проаналізувавши вищеназвані напрямки його діяльності, ми в якійсь мірі відповіли на це питання. Проблеми, які вирішувались в Острозі наприкінці XVI - початку XVII століть, актуальні й сьогодні. Шляхи й методи вирішення - досвід, духовна настанова, заповіт нам, сьогоднішнім. Ним може стати:

- меценатська діяльність Костянтина Острозького. Адже культура (тим більше висока, елітарна) не самоокупна. Вона погребує підтримки і держави, і багатих меценатів. Це особливо актуально в умовах економічної скрути й духовно-культурного занепаду в Україні;
- цивілізований шлях вирішення державних й духовно-культурних завдань, об'єднання для цієї мети національної еліти - різної за віросповіданням, національністю, ідеологічною, світоглядною та культурною орієнтацією. Адже ненависть та ворожнеча роз'єднують та знекровлюють націю. І, навпаки, взаєморозуміння, толерантність, плюралізм та діалог як спосіб спілкування в сучасному конгломератному світі, об'єднують, консолідують націю, роблять її сильною;
- виховання молодого покоління, здатного вирішувати суспільно-культурні проблеми сьогодення. А вони вимагають сформованості в духовному світі сучасної молодої людини таких якостей особистості, як європейська освіченість, національна самосвідомість, толерантність, плюралізм, глобальне мислення. Без цілеспрямованого виховання нової генерації ні у народу, ні у його культури немає майбутнього;
- зв'язок з культурою інших народів. Адже ступінь засвоєння національною культурою світових досягнень і здатність збагатити світову культуру своїми досягненнями є одним із критеріїв її розвитку. Засвоєння на національному ґрунті досягнень європейської (скористаємося думкою великих українців М. Драгоманова, В. Липинського та ін., що на шляху національно-культурного відродження мало стати нацією - потрібно стати цивілізацією) та світової культури є логікою сучасного українського духовно-культурного процесу й умовою входження України в сучасний світовий культурний простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI - XVII віці / «Жовтень», 1989, №6.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1991
3. Эразм Роттердамский и его время. - М., 1989
4. Ісаєвич Я. Літературна спадщина Івана Федорова. - Львів, 1989
5. Каган М. С. Философия культуры. - СПб, 1996
6. Ковальський М. П. Етюди з історії Осторога. Нариси. - Острог, 1998
7. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинськз академія. - К., 1980
8. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні. - К„ 1980
9. Острозька академія XVI - XVII ст. Енциклопедичне видання. - Острог, 1999
10. Пересторога / Українська література XVII ст. - К., 1987
11. Попович М. Нарис історії культури України - К., 1998
12. Саух П. Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. - Рівне, 2002
13. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. - К., 1996
14. Філософія Відродження на Україні. - К., 1990
15. Філософська думка Острозького літературно-освітнього центру та її роль в духовному відродженні на Україні / Під ред. Сауха П.Ю. - Рівне, 1993
16. Яковенко Н. Костянтин Острозький. Історія України в особах: IX - XVIII ст. - К„ 1983